

Sexism som symboliskt våld i skolan

AV KERSTIN HÄGG

I've been sexually harassed for almost 3 years now, and it really hurts me, and it makes me feel like I'm a bad person, or that I'm no good and deserve what I get. One guy kept trying to feel me up and go down my pants in class. [...] he called me a slut and a bitch...

(14 year old white girl in Stein et al 1993:4)

Forskning om flickor och pojkar i skolan har visat att kön/genus skapas i alla undervisningssituationer på många varierande sätt — såväl tydliga som otydliga (Florin & Johansson 1993, Staberg, 1992, Stone 1994). Vi vet att det krävs medvetenhet, tålamod och förmåga till reflektion och självkrav hos de pedagoger som vill tänka och handla icke-sexistiskt i skolan (Berge, 1997, Molloy, 1987, 1992). Att skapa förutsättningar för och genomföra undervisning på alla nivåer i skolan och inom den högre utbildningen, som inte på något sätt är könsdiskriminerande, är ett gigantiskt projekt. Alla som arbetar med undervisning och forskning är delaktiga, som hinder eller drivkrafter eller bådadera. Det är ett tufft jobb att inte utgöra ett hinder. Alla — både kvinnor och män — har impregnerats med en rad sexistiska föreställningar som det kan vara svårt att bli medveten om.

Med "symboliskt våld" avses det system av relationer i utbildningssystemet som åter-skapar och vidmakthåller makt och dominans över tid (Gesser 1996). När ordet sexism lanserades av den nya kvinnorörelsen i USA var det som en parallell till rasism och avsåg att beteckna "alla former av tänkande och handlande som innebär att kvinnor betraktas som mindervärdiga p.g.a. sitt kön" (Clayhills 1992:441). Sexism som symboliskt våld i skolan rör således handlingar av alla slag som utgår från föreställningar om att kön är det som avgör en persons värde och rättigheter.

I den nya kvinnorörelsens kölvatten fanns ett intresse för att synliggöra bilder, texter och andra uttryck för sexism, men under 1980- och 1990-talen har toleransen för sexistiska inslag i media ökat. Vi översvämmas av bilder och texter i reklam på löpsedlar, på nätet, i filmer och musikvideos. Människans behov av mening, närhet och kärlek, sensualism och lustfylld sexualitet exploateras kommersiellt på ett alltmer påträngande sätt. Sexifiering är min term för den fokusering på sex som prestation och konsumtion, på den exploatering av kroppar som varor på en marknad. som får sina sina grövsta uttryck i barnpornografin och den internationella handeln med kvinnor och barn och mycket "milda" i uttalandet

av en av de nyutnämnda näringsministrarna om att "tillväxt är sexigt". Barn och ungdomar är sociala och kulturella känslspröt. Det vore märkligt om sexifieringen i det omgivande samhället inte påverkade de sociala relationerna i skolan. I den här artikeln diskuterar jag två aspekter av sexism som symboliskt våld i skolan: språkbruk och trakasserier, fenomen som till en del sammanfaller.

Sexistiskt språkbruk

I boken *Peace by Peaceful Means* reflekterar Johan Galtung kring engelskt språkbruk på följande sätt:

we may note that a word very frequently used in English — used by men very much more than by women — is fuck. Among some US males one may easily get the impression of a language reduced to one word only — as verb, noun, adverb, adjective, etc. That it can demote sex in one form or the other is clear. But the sentence "my car got fucked up yesterday" is also correct English, even if not clearly descriptive of any sexual activity, nor is she more imaginative, I had my car defucked indicative of a successful visit to a garage. (Galtung 1996:43f).

"Fuck" i alla olika former och sammansättningar har slagit igenom i svenskt talspråk bland barn och ungdomar. Redan i förskolan vet barn vilket finger som är "fuck-you-fingret" även om de inte förstår vad ordet betyder. De lär sig hur fingrarna kan användas för att reta kamrater med tecken som har olika negativa sexuella innebörder. I dagarna har vi alla hört talas om, läst om och kanske redan sett filmen *Fucking Åmål*.

När "fuck" används som ett förstärkningsord som ersättning för en gammaldags svavelosande svordom kan vi tolka det som en följd av USA:s dominans i TV och i videobranchen. Det kan också vara ett tecken på att helvetet och djävulen inte längre är tillräckligt hotfulla i vår föreställningsvärld.

Har det påverkat eller kommer det att påverka inställningen till och föreställningen om sexualitet? Är det ett uttryck för en förändring som skapar nya, importerade likhetstecken mellan sexualitet och brutalitet, mellan hat, misslyckanden, frustration och kön?

"Varför måste man bo i fucking jävla kuk-Åmål?", ett citat från Moodyssons film *Fucking Åmål*, uppfattar jag som ett uttryck för hat, förtvivlad kraft och längtan efter häftiga upplevelser, i spänning och lust, hat mot tristessen och vardagslivet på en liten ort. Den upplevelsen är inte ny. Det som uttrycks på detta sätt är en protest som riktas mot vuxenlivet, mot regelsystemen och vanmakten över att inte kunna bestämma över sitt liv, något som uttryckts många gånger av tidigare generationer. Det som väcker uppmärksamhet är språkbruket och att den som talar är en ung kvinna

Hur uppfattas det när en pojke ropar "fuck you" till en flicka i korridoren i skolan? Vad är innebörden? Glidningen från svordom till sexistisk kränkning blir tydlig när fuck används som personlig tillmäle, men det är troligtvis inte så starkt som om han säger "ska jag knulla dig" eller "jag ska våldta dig".

Sexistiskt språk används dagligen i skolan — i hur stor utsträckning vet vi inte och inte heller vad det får för konsekvenser. Några flickor jag talat med anser att det är mycket vanligt.¹

Valerie Walkerdine (1990) har beskrivit en scen som många lärare känner igen. Exemplet är hämtat från förskolan. En fyra — femårig pojke tilltalar en lärare, i protest mot en tillsägelse, "you cunt" och för ett ögonblick är läraren inte längre en vuxen auktoritet utan ett könsobjekt. Trots den faktiska maktrelationen mellan det lilla barnet och den vuxna kvinnan lyckas han under några minuter hävda manlig dominans — sannolikt utan att ens riktigt förstå

vad han gör och enligt modeller han fått någonstans ifrån. Språnget från kiss- och bajs-vokabulär till sexistiskt språkbruk kan vara mycket litet.

Hur reagerar en lärare som tilltalas med könsord? Är det från små barn uppfattas det sannolikt inte som att de blivit kränkta på grund av kön. Jag tror — utan att ha några vetenskapliga belägg för det — att vi dessutom av tradition har lättare för att överse med sexistiskt språkbruk när det är pojkarna i skolan som använder det. Är det inte så att vi reagerar starkare om en flicka kallar en annan flicka eller en lärare för hora än om en pojke gör det?

En befogad fråga är om och i så fall hur vuxna i skolan reagerar och hur det kommer sig att reaktioner så ofta uteblir. Innan vi hade blivit uppmärksammade på sexuella trakasserier i arbetslivet var det heller inte någon som tog upp och ifrågasatte de trakasserier som förekom. Det tillhörde den naturliga ordningen. Första gången jag stötte på begreppet "sexual harassment" i skolsammanhang var när jag läste antologin *Just a Bunch of Girls* (1987). Där skriver Carol Jones "In most schools verbal sexual harassment is an everyday experience for girls and women". Det hon tar upp som exempel på "sexual harassment" kan jag hänföra till sådant jag varit med om — som elev och som lärare, men då detta inträffade kunde jag inte begreppsliggöra det. Några exempel: En fysiklärare kallade flickorna i min gymnasieklass för "köksor med kålhuvuden". En elev i årskurs nio skrek till en av mina kollegor något om att han vägrade att lyssna på knäppa klimakteriekärringar! En morgon på en högstadieskola ser jag en elev jag inte känner som sitter med leriga ytter skor på ett bord. Han förväntar sig troligtvis en tillsägelse och förekommer med orden: "Ska jag dra över dig kärringjävel". Jag gav svar på tal och kamraterna runt bordet blev nog inte så imponerade som han hade hop-

pats på, men han hade lyckats att dra in mig i en ordväxling som var ömsesidigt kränkande. Begreppet "sexual harassment" hjälpte mig också att förstå vad jag vid några tillfällen iakttagit vid praktikbesök i olika klasser där enstaka lärare inte respekterat avstånd när de lutat sig över elever för att ge instruktioner eller hjälpa en elev — en eller flera flickor i klassen — och där handen placerats alltför nära flickans byst.

Trakasserier på grund av kön

I propositionen *Kvinnofrid* (1998) har begreppet sexuella trakasserier vidgats till att omfatta ovälkommet uppträdande av sexuell natur eller annat ovälkommet uppträdande grundat på kön, som kränker arbetstagarens integritet i arbetet. Frågan är om det är förvillande på så sätt att annat ovälkommet uppträdande på grund av kön kommer i skymundan.

I en undersökning som gjorts vid Göteborgs universitet skiljer man på fyra olika företeelser:

Könskränkande jargong. Dit hör t.ex. sexuella skämt, allmänna kränkande uttalanden om kvinnor eller män, pornografiska bilder.

Könsmässig särbehandling och diskriminering. Medvetna handlingar och anspelningar är vanligast. Till metoderna hör olika härskartekniker som att osynliggöras och förlöjligas och att aktivt motarbetas.

Sexuella trakasserier. En skala av handlingar som rör sig från ovälkomna komplimanger, blickar, gester till förslag om och köpsläende kring sexuella handlingar.

Sexuella övergrepp. Lyder under brottsbalken (och är mycket ovanliga enligt rapporten).

(Eliasson: 1998)

Resultaten från studien visar att sexuella trakasserier förekommer men att könskränkande jargong och könsmässig särbehandling och diskriminering är vanligare. Hur ser det ut i skolan? Vad vet vi om kränkningar som kan hänföras till kön i förskolan, i skol-

barnomsorgen i grund- och gymnasieskolan?

Mycket kortfattat är svaret att det troligtvis förekommer mycket mera än vi tror men att vi vet mycket litet om art, grad och utbredning. Vi vet heller inte hur barn, ungdomar och vuxna i skolan reagerar och agerar när de bevittnar trakasserier på grund av kön. Det är rimligt att anta att könskränkande jargong är vanligare än sexuella trakasserier och att olika företeelser är vanliga i skilda åldersgrupper. Trakasserier med vuxna förövare är troligtvis mera förekommande mot slutet av högstadiet och i gymnasieskolan än på de lägre stadierna. Det kan förmodas att det finns en koppling mellan allmän oro och stökighet i skolan och klassen. Det som kan härledas till trakasserier på grund av kön uppfattas då både av barn och vuxna som "vanlig" bråkighet, vilket gör att det feltolkas och osynliggörs.

Mobbning är mycket välkänt och betraktas som ett stort problem i skolan och på arbetsplatser. Gruppen fryser ut någon som retas, hånas, hotas och slåss. Orsaken uppfattas vara att den som drabbas på något sätt avviker — men det handlar snarare om gruppens behov av att skapa avvikelser genom att t.ex. inte acceptera det någon har på sig, gör eller säger. Mobbing orsakar ett ibland livslångt lidande för den som utsätts. Mobbningsproblemen har engagerat forskare och debattörer. Fenomenet har synliggjorts på olika sätt. Det finns många vittnesbörder om sådant som skolan inte lyckas hantera men det har även utarbetats och prövats olika modeller för hur mobbing kan förhindras och stävjas.

En del av det som egentligen är kränkningar på grund av kön kan ingå i eller uppfattas som mobbing om det handlar om att en grupp använder språk och hot som är sexistiska. Trakasserier på grund av kön kan även utövas enskilt av en person mot en annan.

Forskning om sexuella trakasserier i skolan

AAWU — "the American Association of University Women" — har tagit initiativ till forskning om sexuella trakasserier mot tonåringar i skolan (Kullenberg & Ehrenlans 1996). Resultatet av en studie som omfattade 1 600 studerande av båda könen i sjuttonio skolor över hela kontinenten i årskurserna åtta till elva visar att sexuella trakasserier är mycket vanliga. Fyra av fem studerande säger sig ha blivit utsatta för någon form av sexuella trakasserier under sin skoltid, de allra flesta (sjuttonio procent) av skolkamrater.

En fjärdedel av flickorna och tio procent av pojkarna uppger att de har blivit trakasserade av en person anställd vid skolan: lärare, handledare, assistent, säkerhetsvakt, rektor.

För en fjärdedel av ungdomarna blev följden att de inte vill gå till skolan eller prata i klassrummet. En lika stor grupp angav att de kände sig rädda och många (trettio procent av flickorna och tolv procent av pojkarna) började tvivla på att de skulle kunna ha ett lyckligt förhållande i framtiden. Huvuddelen av den forskning som finns kommer från USA och Kanada (Larkin 1994, Wheeler 1993, Stein 1997).

Den svenska studien *Stopp för sexuella trakasserier* (Kullenberg & Ehrenlans 1996) är den enda publicerade svenska studie jag lyckats finna.² Den bygger på en enkät som besvarats av tio procent av alla flickor inskrivna i årskurs nio och arton procent av alla flickor inskrivna i årskurs två i gymnasieskolan i Stockholm hösten 1995. Resultaten visar att nästan hälften av alla tillfrågade flickor uppgivit att de någon gång under sin skoltid varit utsatta för sexuella trakasserier — oftast i högstadiet och speciellt i årskurs åtta.

Det finns ett samband mellan fördelningen flickor—pojkar i klasserna och förekomst

av sexuell jargong. Ju färre flickor i klassen, desto oftare förekommer denna jargong och desto mer negativt reagerar flickorna på de sexuella skämten (mindre än tjugofem procent flickor — tre gånger så ofta sexuell jargong i klassen).

Lärare använder sällan sexuell jargong men om det förekommer upplevs det mycket negativt. Lärare tillskrivs motiv som makt och mobbning medan kamrater av motsatt kön oftare tillskrivs motiv som förälskelse eller önskan om sexuell kontakt.

Reaktionerna inför sexuella trakasserier varierar mycket. Några säger att de inte bryr sig. En grupp, cirka fjorton procent av de tillfrågade visar att de farit illa av det som hänt. Många av dem har inte haft någon att anförtro sig åt. Nervositet, sömnlöshet, huvudvärk och depressioner är symptom som redovisas. I dessa fall har trakasseraren oftare än i övriga fall varit en lärare. Det framkommer i många svar att det är utanför skolan som flickorna utsätts mera än i skolan. En begränsning i den svenska studien är att pojkar inte tillfrågats.

I jämförelse med den amerikanska studien jag kort refererade till verkar det som att det står bättre till i Sverige. Det finns anledning att hoppas att det kan vara så med hänvisning till att sexualitet inte varit ett lika tabubelagt och neurotiserat område i Sverige som i den anglosaxiska världen och kanske främst USA. Men det kan också bero på att trakasserier på grund av kön och särskilt då sexuella trakasserier i skolan inte uppmärksammas och av det skälet osynliggjorts. I Sverige har vi i stället varit inriktade på andra typer av jämställdhetsåtgärder i skolan.

Det är ställt utom allt tvivel att det förekommer såväl könskränkande jargong som könsmässig särbehandling, diskriminering och sexuella trakasserier i skolan. Vi känner inte till omfattning och konsekvenser och inte heller vad som görs och vad som kan

göras för att förhindra detta. Det är inte att förundra sig över att flickorna i den svenska studien känner sig mera kränkta och hotade när det är lärare som trakasserar. Det är illavarslande att flickor har så lätt att hitta för mildrande omständigheter som förklaring till att jämnåriga pojkar bär sig illa åt. I det avseendet är det lätt att se att det som pågår i skolan kan tjäna som en inskolning och tillvänjning till ett accepterande förhållningssätt: "pojkar/män är sådana och det får man finna sig i!".

Det som är vanligast i årskurs åtta förekommer inte bara då. En berättelse jag fått ta del av utspelade sig just på mellanstadiet under en period av stor oro i klassen och i skolan. Flickor blev utsatta på olika sätt. Det grövsta var att bli fasthållen av en pojke, ibland två, och omkullknuffad med hot om våldtäkt. Några föräldrar fick kännedom om vad som försiggick och kontaktade läraren. Han agerade omedelbart genom att ha flera återkommande gruppsamtal med flickor för sig och pojkar för sig och lyckades sätta stopp för trakasserierna.

I andra sammanhang har jag fått belägg för att om lärare har samtal i grupp med flickor respektive pojkar och verkligen ställer frågor om vad som försiggår, lyssnar och respekterar det som sägs, är elever mycket villiga att berätta. En förutsättning är att gruppen gör en överenskommelse om att det som sägs stannar inom gruppen och att lärare inte agerar genom att "ta itu med det som hänt" utan gruppens medgivande.

Den heterosexuella normen är starkt dominerande i samhället. Det som hotar och det som används som kränkande tillmälen är att definiera någon som avvikande och gränsöverskridande. Sexismen som symboliskt våld har många uttryck över könsgränserna men också mellan individer av samma kön: pojkar kallar andra pojkar för bögar, flickor kallar andra flickor för horor. Skryt och skvaller om storlekar och erfaren-

heter är självklara samtalsämnen, inte sådant som man viskar om som hemligheter. Det är fortfarande lätt för flickor att få dåligt rykte och för pojkar att bli beundrade av andra pojkar för "erövringar".

Avhandlingen "*Liksom våldtäkt typ.*" Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt (Jeffner 1997) ger en bild av gymnasisters föreställningar om vad som är legitimt och vad som får tålas på den sexuella arenan. Om flickor är fulla och inte kan säga ifrån får de skylla sig själva. Om pojkar är fulla kan de inte ta ansvar för sina handlingar. En våldtäkt i en sådan situation är inte en "riktig" våldtäkt. Barn och unga är känslspröt. De fångar känsligt in det som finns runt omkring dem i samhället. Trots den skärpning av lagstiftning som skett är toleransen mot sexuella trakasserier och sexualiserat våld fortfarande stor också i Sverige.

Den stängda dörren med ett nyckelhål att i smyg kika in genom kan användas som en bild för hur tidigare generation försökte få inblick i vuxenlivets sexualitet. Så är det inte i dag och det är inte något att önska tillbaka. Det är omöjligt att veta och ofta svårt att förstå hur sociala förändringar påverkar villkoren för vuxenblivandet. Vissa företeelser kan förefalla likartade över tid trots att de i grunden förändrats och tvärtom. För lärare är det särskilt viktigt att veta något om den verklighet som är elevernas. Hur ser det ut för ungdomar i dag? Hur skiljer sig villkoren åt för flickor och pojkar, för ungdomar med olika klassbakgrund och etnisk tillhörighet? Hur hanterar de det flöde av motsägelsefulla bilder av kärlek, relationer, sexualitet som strömmar över dem och vilken inverkan har sexismen som symboliskt våld i skolan och i samhället utanför skolan?

Hur vanliga är de problem som redovisas från ungdomsmottagningar och skolhälsovården om ökat tryck på unga flickor att "ställa upp" på sexlekar och olika former av

sex som inspirerats av det växande utbudet av (vålds)pornografi? Är sexism i skolan en reaktion mot de officiella kraven på jämställdhet? Eller är det möjligen så att det som sker i klassrum, korridorer och på skolgårdar är något som alltid varit ett dominerande inslag i utformningen av maktrelationerna mellan könen, men att det nu sker i nya former och att det blir synligt när ungdomar — och främst då unga tjejer — vägrar att acceptera och vågar berätta om kränkningar och övergrepp? Hur skiljer sig det som händer i skolor här i landet från de rapporter vi kan ta del av från USA och Kanada? Forskning om sexism i skolan kan belysa väsentliga aspekter av hur kön konstrueras i skolan och i det svenska samhället här och nu.

Noter

- ¹ I diskussionen efter föreläsningen vid symposiet "Kropp och kön i skolan" kom det fram att flickor i gymnasieskolan avdramatiserar det sexistiska språket genom att själva använda det. "Hellre bitch än babe." Uppgiften kommer från Maria Wester som arbetar med ett jämställdhetsprojekt i gymnasieskolan.
- ² Ett projekt mot könsmobbing i skolan som har initierats av Jämo pågår vid en Stockholmsskola. Det kommer troligtvis en rapport i början av 1999.

Litteratur

- Berge, Britt Marie, 1997. "Styra eller styras. Att skapa kön i klassrum." I: Nordborg, Gudrun (red.), *Makt och kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Gesser, Bengt, 1996, "Förord." I: Bourdieu, Pierre, *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Clayhills, Harriet, 1992. *Kvinnohistorisk uppslagsbok*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Eliasson, Margareta, 1998. "Man mår sämre än man tillåter sig." *Trakasserier som kan härledas till kön*. En enkätstudie till studerande vid Göteborgs universitet. Studentkommittén vid Göteborgs universitet.

- Florin, Christina & Johansson, Ulla, 1993. "Där de härliga lagrarna gro . . ." *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850—1914*. Stockholm: Tiden.
- Galtung, Johan, 1996. *Peace by Peaceful Means*. PRIO. London: Sage Publications.
- Jeffner, Stina, 1987. "Liksom våldtäkt typ." *Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Uppsala: Eklundshofs grafiska AB.
- Jones, Carol, 1987. "Sexual tyranny: Male violence in a mixed secondary school. I: Weiner, Gaby (ed.), *Just a Bunch of Girls*. Milton Keynes: Open University Press.
- Kvinnofrid. Regeringens proposition 1997/98: 55.
- Kullenberg, Ulla & Ehrenlans, Birgitta, 1996. *Stopp för sexuella trakasserier*. Elevvårdsenheten 1996:2 Stockholms skolor.
- Larkin, June, 1994. *Sexual Harassment: High School Girls Speak Out*. Toronto: Second Story Press.
- Molloy, Gunilla, 1987. "Men killarna är så sura på oss . . ." I: *KRUT, Kritisk utbildningstidskrift* nr 48, 4:1987.
- Molloy, Gunilla, 1992. *God morgon fröken. Ett samtal om makt, kön och lärarprofessionalism*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Staberg, Else-Marie, 1992. *Olika världar skilda värderingar*. Umeå: Pedagogiska institutionen. Umeå universitet.
- Stein, Nan; Marshall, L. Nancy & Tropp R. Linda, 1993. *Secrets in Public. Sexual Harassment in Our Schools*. Centre for research of Women. Wellesley College.
- Stein, Nan, 1997. "Bullying and sexual harassment in elementary schools: It's not just kids kissing kids." I: *Working Paper Series Center for Research on Women*. Wellesley College.
- Stone, Lynda (ed.), 1994. *The Education Feminism Reader*. London: Routledge.

Walkerdine, Valerie, 1990. "Sex, power and pedagogy." I: Walkerdine, Valerie, *Schoolgirl Fictions*. London: Verso.

Wheeler, Kathryn A., 1993. *How Schools Can Stop Shortchanging Girls (and Boys): Gender Equity Strategies*. Special report. SPW 6. Wellesley College.

Summary

Sexism as Symbolic Violence in School

In this paper sexism as symbolic violence in school settings is discussed. A short and general introduction about the construction of gender in education and tendency in society to exploit sexuality as a market is followed by a discussion of the use of language. Traditional "bad language" in Sweden has been connected to the devil and to hell. Among young people today the influence from the English is obvious. "Fuck" as well as Swedish words related to sex are frequently used both at expressions of anger or annoyance and as sexual harassment.

Sexual harassment in school has not been discussed and investigated in Sweden as has been the case concerning harassment in workplaces. It is obvious that it is a phenomenon that has existed long before it was head lighted by researchers especially from USA and Canada. The situation might be different in Sweden but we do not know if and in what ways. Research about sexual harassment in schools might give valuable contribution to our knowledge about what young girls and boys have to cope with when growing up and about the construction of gender in Sweden today.